

MŰVÉSZETEK, IRODALOM

Balogh Jolán: Magyar mecénások Transzilvániában 1937/2.

Biró József: Az erdélyi magyar műemlékpolitika feladatai 1940/1.

Biró József: Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után 1943/1.

Kéld Béla: Népzeneink és a cigányzene 1936/2.

Domokos Pál Péter: A magyar népzene és énekkari műveltségünk 1938/2.

Kéki Béla: Kolozsvár színházi és zenei élete

Réthy Andor: A Termés és írói köre 1943/2.

Salamon Sándor: A románság képe a magyar irodalomban 1875-ig 1943/7.

Magyar mecénások Transzilvániában

A MECÉNÁS a régebbi korok művészetében sokkal többet jelentett, mint ma. A mecénás volt a művészet életre hívója, támogatója és így mintegy a művész kiegészítője szellemileg és anyagilag is. Igényei, vágyai sok tekintetben irányították a művészet fejlődését. Mint nagy templom- és kolostoralapítók, vár- és kastély-építetők, ők voltak tulajdonképpen a nagy építészeti gondolatok és tervek felvetői. Vallásos áhítatuk ékesítette fel a templomokat és családi igényeik hívták életre a világi művészet számos válfaját. A célkitűzés, gondolat, terv tőlük eredt, a művészre hárult viszont ennek formai megvalósítása, de ehhez az anyagi alapot ismét a mecénások adták. Régebbi korok az önmagáért való művészi termelést nem igen ismerték. Egészségesebb viszonyaik között minden alkotásnak előre meghatározott gyakorlati rendeltetése volt, melyet a megrendelő mecénás tűzött ki. Önként következik ebből a mecénás nagy jelentősége, amely különösen kisebb országokban döntően érvényesült. Az ország műveltségi és művészi színvonala tőlük függött. Jelentőségük tudatára ők maguk is hamarabb ébredtek, mint a művészek, ezt mutatja, hogy neveik hamarabb és gyakrabban fordulnak elő a műemlékeken, mint a művészek névjelzései. A kortársak is jobban méltányolják az ő tevékenységüket, mint a művészekét. Az egykorú írott források inkább feljegyzik egy templom alapítóját, mint építészét.

Az erdélyi műemlékek, az erdélyi templomok, kastélyok, várak hosszú sora is az egykori mecénások emlékkövei, azoknak századokon át folytatott, soha meg nem szűnő tevékenységéről tanúskodnak. A legrégebbi emlékek éppen úgy az ő buzgó kezdeményezésükből keletkeztek, mint az újabbak. Nevük és munkásságuk, gondolkodásuk és egyéniségük azonban nem minden korban egyenlően ismert. Minél inkább megyünk vissza a múltba, századokon át, nevük annál inkább homályba vész, feledésbe merül, vagy csak alig ismert. A középkor régebbi korszaka az egyéni dicsőség hangsúlyozását nem kedvelte. A mecénásokra és alapítókra vonatkozó feliratok, címerek ekkor aránylag még nagyon ritkák. Csak a régi oklevelek gyér megjegyzései vetnek egy-egy fénysugarat az ismeretlen alapítókra és adakozókra. Így például megtudjuk, hogy Mykud bán 1288-ban egy egész falut ajándékozott a gyulafehérvári püspökségnek „a Szent Mihály egyház építésére” (racione operis ecclesie beati Michaelis Archangeli) és ezzel lehetővé tette a nagyszerű székes-egyház újjáépítését. A gyerőmonostori gyönyörű Árpád-kori templom ma is nevében hordja alapítójának, Gyerőnek emlékezetét. A tatárjárás után pedig ugyanennek a családnak egyik leszármazottja, kalotai Mikola fia, Kemény, gondoskodott

bőkezű adományaival a monostor megújításáról. E tetteről ő maga így vallott adománylevelében (1275): mivel gyermekek híján e világi élet örömeitől elhagyatott és mivel a monostor, melyet ősei kegyes bőkezűségükkel építettek, a tatár betörés által kifosztott, hogy az örök élet boldogságának és jutalmának részese legyen, malmát és két halastavát a monostornak ajándékozta a mindenható Isten dicsőségére és lelke békességére.¹ Az építő, vallásos korszakokban a kevésbé tehetősek sem maradtak el a hatalmasok mellől. Egy másik adományleveléből arról értesülünk, hogy Bakányi Péter és felesége kolozsvári polgárok 1372-ben Magyar utcai telküket a kolozsvári Szent Mihály-egyháznak ajándékozták, amivel ismét egy hatalmas templom művészi felépítéséhez nyújtottak segítséget.

A XIV-XV. SZÁZADBAN a kisebb-nagyobb vallásos alapítványok egymást érik. Nem egyszer az országhatárokon túlra is terjednek, mint például Péter moldvai vajda anyja, a magyar származású Margit, kolostort alapított a magyar dominikánusoknak a moldvai Szereten (1377). Ebben a két században épültek Erdély gótikus templomai is, jobbára egy-egy földesúr áldozatkészségéből. Nevüket, személyüket azonban ritkán ismerjük. Ellenben annál sűrűbben szerepelnek most már a templomokon az alapító mecénások nemzetségi címerei (Drágfi címer Szilágycsehen, Zólyomi címer Székelyhídon, Suky címer Magyarorszáton stb.). Az ilyen templomok egyszersmind családi temetkezőhelyül szolgáltak (farnosi Veresek Farnoson, Telegdiék Mezőtelegden temetkeztek). A városi templomokban, főként szerzetesi egyházakban is szívesen építettek családi kápolnákat, mint például a somkereki Erdélyiek és a szamosfalvi Mikolák a kolozsvári domonkosok óvári templomában. Az egyházak leltáraiban is most már sűrűn bukkannak fel a mecénásnevek (Suky Benedek, Vízaknai Miklós, Dengelegi Pongrácz János és özvegye Erzsébet, György kolozsvári kőfaragó özvegye, Magdolna stb.). Ki kelyhet, ki miseruhát, ki pedig díszes szertartáskönyveket adományozott. Voltak olyanok is, akik falfestményekkel díszítették fel a templomokat, mint Ungi István fia, Pál a székelyderzsit (1419) és Veer Dezső a feketegyarmatit (1467).

A számos templomalapító és adományozó közül egy nagy egyéniség emelkedik ki: Hunyadi János, akinek kiterjedt mecénási tevékenysége szinte új lendületet adott az erdélyi építészetnek. A tövisi és csíksomlyói ferences templomok és kolostorok, a bojtori kolostor meg a kolozsvári domonkos kolostor, melyeket részben ő maga építtetett, részben építkezésüket tovább folytatta, illetőleg támogatta, mind az bőkezűségét hirdetik.² Legnagyobb gondot a gyulafehérvári székesegyházra fordította, ahová temetkezni kívánt. Szentélyét gótikus stílusban új-jaépítette és mint Heltai Gáspár írja: „szépen felékesítötte vala szép orgonával, szép ezüstös és aranyos képekkel, jeles, drága misemondó ruhákkal”.³ A nagy

¹ „Kemenius filius Mikula de Kalota confessus est quod quia ipse huius vitae solatio ob prolium defectum destitueretur et quia ipsum Monasterium in Gewru Munustra per progenitores suos pia liberalitate exstructum per invasionem.... Tartarorum.... penitus fere exutum sit, hinc quod solatii saltem vitae aeternae et premium particeps redderetur.... molendinum suum.... item duas piscinas.... eidem Monasterio in laudem Dei omnipotentis et animae suae refrigerium perpetuo donaverit.”

² Hunyadi Jánosnak szokták tulajdonítani a marosszentimrei és az alsóorbói templom építését is, bár erre vonatkozólag egykorú adat nem maradt fenn.

³ Hunyadi János adományait hitelesen felsorolja a gyulafehérvári székesegyház kincstárának 1531-ben készült leltára.

templom- és kolostoralapításokhoz méltán kapcsolódott a vajdahunyadi vár építése. Ebben a nagyszabású családi építkezésben már nem a középkori, hanem az újkori mecénás jellemvonásai emelkednek ki, a családi és egyéni büszkeség, a hatalom kifejezése és hangsúlyozása. Egyéni öntudatára jellemző, hogy építkezéseire nemcsak nemzeti címerét rakatta fel, hanem nevét és tetteit hangsúlyozó feliratokat is, mint például a tövisi és csíksomlyói templomra, meg a vajdahunyadi várra. Az utóbbin a lovagterem egyik oszlopára vésette a következő sorokat: „Ezt a művet csináltatta a nagyságos Hunyadi János, Magyarország kormányzója, az Úr 1452. esztendejében” – (Hoc opus fecit fieri magnificus Johannes de Hunyad regni hungariae gubernator anno domini 1452). A hunyadi építkezést, annak szellemi rugóit találóan jellemezte Heltai Gáspár egy századdal később Magyar Krónikájában: „Hunyadi János vajda rakatá ezt az Hunyadvárát fenn egy kősziklán, szépségre és erősségre és örök emléközetre”.

Az egyéni és nemzeti öntudat, mely Hunyadi János tevékenységében a XV. század közepén még csak burkoltan mutatkozik, a század végén teljes erővel és határozottsággal nyilvánul meg az ecsedi vár feliratában, melyet Báthory András, a hatalmas főúr emeltetett. „A nagylelkű Báthory András, a haza atyja, – így hangzik a felirat, – építtette ezt a várat nemzetségének, övéinek nyugalmára és védelmére, tudván és látván, hogy a békességbe háborúk és egyenetlenségek vegyülnek. Kéri örököseit, hogy a Báthory névről ne feledkezzenek meg. Mindenekelőtt legyenek egymással egyetértők, mert egyetértésben kis dolgok megnövekszenek, egyenetlenségben a legnagyobb dolgok is elenyésznek. Végül – úgy mond – legyenek fegyelmekkel, mert elhárítani a bajt, cselekedni a jót, boldogság.”⁴

1492-ben kelt ez a felirat, oly főúr kívánságára, aki Mátyás renaissance udvarában a koronaőri tisztséget töltötte be. Minden sora ebben a korban gyökerezik, de mindegyik egyúttal a jövőre is utal. Az egyéni öntudat, a nemzeti büszkeség kifejezése, az erkölcsi jelmondatok kedvelése – mind olyan vonások, melyek a XVI. századi erdélyi feliratokon egyre visszatérnek, sokszor szó szerint is. A renaissance korában – a középkorral ellentétben – a mecénás, az építtető, az alapító többnyire megnevezi magát, a nemzeti címeret sűrűn használja, a feliratokon pedig vallásos vagy hazafias jelmondatokban tárja ki gondolatait, meggyőződését. A gyulafehérvári székesegyház északi kápolnáját, Lázó János esperes alapítását (1512), mely e kornak igen jellemző emléke, szinte elborítják a vallásos feliratok és az erdélyi nemzetségek címerei. A névjelzés elterjedésével kisebb, szerényebb mecénásokról is értesülünk. A legújabbban felfedezett vizaknai falfestmények feliratából megtudjuk, hogy azokat Makray Márton és Gergely diák⁵, vizaknai számtartók csináltatták 1522-ben. E kornak mély műveltségét, magas művészi igényeit semmi sem érzékeltethetné jobban, mint ez a felirat. Egyszerű diákok, vidéki számtartók gondoskodnak a templom díszéről, adtak pénzt művészi falfestményekre. A vidéki, falusi nemesség vallásos buzgalmának és művészetpártolásának egyéb-

⁴ „Magnanimus Andreas de Báthor, pater patriae suae, construxit hoc castellum gentilibus suis, pro quietudine et tuitione eorum; cernens atque intelligens, quandoque paci intermisceri bella et discordias, qui rogat suos haeredes, ut nominis Bathorei non velint esse immemores. Primum interse sint concordēs, concordia enim res parvae crescunt, discordia vero maximae dilabuntur. Postremo, tolerate et abstinete; nam divertere a malo et facere bonum, est felicitas. Anno. 1492.”

⁵ Gergely diák (Gregorius Literatus) talán azonos azzal a „Vizaknai Gergel Scola Mester”-rel, aki részt vett Heltai Gáspár bibliafordításában (Kolozsvár, 1551).

ként is számos jele maradt fenn. Most csak két példát említünk még, a csíkszentléleki szép szárnyasoltárt, melyet a Czakó testvérek csináltattak 1510-ben és a kecsői templom díszes renaissance ajtaját, melyet Novai Tamás és Veres Antal faragtattak 1521-ben.

A szerény falusi mecénások mellett nem hiányzott a művészetpártoló renaissance főpap típusa sem. Geréb László, majd később különösen Várday Ferenc erdélyi püspökök tűntek ki a főpapi mecénások közül. Az utóbbi nemcsak rendkívül bőkezű mecénás volt, hanem nagy műgyűjtő is. Mint ilyen, egyike a legelsőknek Erdélyben. Voltak olasz ötvösmunkái, miseruhái, kárpitjai, díszes kéziratok, sőt még olasz képei is. A művészetet nemcsak egyháza díszítésére használta, hanem – mint az újkori mecénások – a szépet önmagáért szerette, a műtárgyakat önmagukért gyűjtötte. Ugyane század végén Báthory Zsigmond fejedelem emelkedik ki, mint gyűjtő, aki e korszaknak megfelelően inkább a ritkaságokat gyűjtötte, közöttük a hazai emlékeket is. Kincstárában őrizte Mátyás király kardját, buzogányát, Hunyadi János arcképét.

A XVI. SZÁZAD folyamán a városi polgárság is mindinkább szerephez jut a művészetpártolásban. Művészi igényei megnőnek, főként házaikat nagy gonddal építi, csinosítja. A kolozsvári renaissance házak jórészt az ottani polgárok építették és ékesítették fel díszes ajtó- meg ablakkeretekkel, amivel nem csekély mértékben járultak hozzá a város kőfaragó művészetének fellendítéséhez. Házaikra ők is szívesen írtak vallásos vagy humanista jelmondatokat. (Audi, vidi, tace, si vis vivere pace 1559. Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam 1582. stb.). A század második felében a latin nyelv mellett már gyakran használják a magyar nyelvet is. „HATALMASSÁGNAK WRA BODOG EMB(er) BENNED BIZIK” – olvashatjuk az egyik kapun. Hasonló szép magyarsággal, meleg hittel szólal meg az Istenbe vetett bizodalom egy magyar ötvösmester házában is: „AZ MIT ELKEZDES BIZD AZ ISTENRE TELIES ZIVEDBŐL MERT AZ AZ ISTENNEK PARANCOLLATIANAK MEGTARTÁSA 1586.” – Előfordult, hogy egy-egy polgár középületek emelésével szolgálta a város javát, mint például Ferenczi Antal kolozsvári főbíró, aki 1544-ben a Híd utcai kapu mellett felépíttette a Szamos-híd őrtornyát. Az épület feliratán büszkén és önérzetesen hangsúlyozza, hogy mikor a pestis és egyéb bajok mindenki lelkét félelemmel töltötték el és munkára senki még gondolni sem mert, akkor építtette ő ezt az épületet, hogy a halálveszedelem közepette is hirdesse, hogy hazáját jó törvényekkel és középületekkel akarta díszíteni.⁶ Máskor ismét a polgárság összessége az építető mecénás, amit egy 1580-ból való szép kolozsvári magyar felirat így fejezett ki: „Építtetett ezen erősség Istennek segítségéből és a városnak akaratiájából”. Hasonlóan nyilatkozott meg Marosvásárhely polgárságának tettevégya, midőn 1601-ben „egy akarattól, Istennek segítségével kezdék építeni a város közönséges költségével az templom körül való törpe kerítést és falat”.

⁶ „Pestis dum patriam locaque vicina destruxit, omniumque animi perturbatione pleni propter imminetent mortem a laboribus et officio cessant, Antonius Ferenczi iudex primarius urbis Kolosvar, vir prudens et providus, sui memor officii, hoc opus fieri curavit, ut inter mortem et pericula extaret monumentum, se patriam et bonis legibus et publicis aedificiis ornare voluisse. 1544.”

A XVII. SZÁZAD elején a sokfelé ágazó építkezéseknek Bethlen Gábor fejedeleme nagy egyénisége adott egységes, céltudatos irányt. Erdélynek Hunyadi János óta nem volt oly nagy mecénása, mint ő. Róla írja a történetíró Szalárdi János, hogy „sok volna előszámlálni az építésben való telhetetlenségét”, a „királyi nagy kiterjedt fundálásait”. Alig került a fejedelmi trónra, nagyszabású tervekkel lépett az országgyűlés elé, mondván: „Fejérvár lévén ennek utána az fejedelemlnek lakóhelye és metropolisa, annak építésére és megerősítésére valóban egy értelemből viselnénk gondot” (1614). E cél érdekében a főurakat, megyéket, városokat arra kötelezi, hogy Gyulafehérvárt házakat építsenek. Építkező szenvedélye odáig viszi, hogy 1618-ban Fehérvárt, 1624-ben pedig Kassán szigorú parancsban rendeli el a régi házak újjáépítését. Ilyen rendeletekről, ilyen nagyszabású városszépítési tervekről csak Mátyás uralkodása idejében hallhattunk. Ugyancsak a nagy király halála óta először találunk ismét sűrű művészi vonatkozásokat a fejedeleml levelezésében, követutasításáiban, sőt még a törvényekben is. Mikor gyulafehérvári palotáját építteti, ő maga irogat Kolozsvárra, Kassára kőfaragókért, kőpírókért, hogy azokat „kültön küldjék” Fehérvárra. Páratlan építő tevékenységét már az 1616-iki országgyűlés így méltatta: „Hogy pedig hazánkat ő nagysága ilyen szorgalmatossággal építi, örökké háládatossággal tartozunk neki mindnyájan ő nagyságának érette, mert ugyanis több vagyon huszonöt esztendeinél is, hogy egy fejedeleml is hazánknak erősségin ilyen hasznos épületeket nem cselekedett, mint ő nagysága az harmadfél esztendő alatt. Aki nem hiszi, megláthatja Fejérvárott, Déván, Fogarasban, Szamosújvárott és Váradon.” Egyházi építkezései közül a fogarasi szentegyház emelkedett ki, melyet – mint maga a fejedeleml írta – „Istennek szent nevének dicsiretíre erigáltattunk”. Kastélyai közül a gyulafehérvári állt legközelebb szívéhez, erre fordított legtöbb gondot. Építését valószínűleg még első feleségével, Károlyi Zsuzsánnával együtt kezdte meg. Erre vonatkozhattak azok a sorok, melyeket 1614-ben írt egyik hívének: „Asszonyom ő kegyelme jó egészségben vagyon, igen épített és aki vetett, igen arat Erdélyben minden nagy békességben”. Bethlen évek munkájával fehérvári palotáját pompás fejedelmi székhellyé alakította, melynek díszítésére, fényének emelésére Velencéből, Bécsből, Konstantinápolyból hozatott képeket, kárpitokat, ötvösmunkákat, szőnyeget. Főleg velencei és flandriai kárpitokból, vagy mint akkor nevezték, „házöltözetek”-ből volt szép és gazdag gyűjteménye. De nem feledkezett meg az erdélyi művészetről sem, messzenéző terveivel elsősorban az erdélyi művészet jövődjét kívánta egyengetni. A hazai művészeket, kőpírókat (Székesfehérvári István, Csengeri István), kőfaragókat (Diószegi István) buzgón pártfogolta, céheiket, például a kolozsvári kőpírócéhet, megerősítette, egyes művészeket, mint Fejérvári Pál deák címerfestőt is kiváltságokkal jutalmazott. Sőt gondja volt arra is, hogy a magasabb rendű tervező építészetre magyarokat neveljen, akik majdan az olasz fundálókat (vagyis tervező építészeket) felválthassák. E célból küldte le Pálóczi Horváth Jánost Pádovába építészetet tanulni.

Amit Bethlen Gábor elkezdett, azt utóda, I. Rákóczi György hűséggel folytatta. Bár építkezései, művészetpártolása nem volt olyan nagyszabású, mint elődjéé, de annál több reális érzéket mutatott célkitűzéseiben. Őt elsősorban a végvárak nagyarányú újjáépítése foglalta le, – mondhatni, – Erdély egyik legnagyobb várépítője volt. Fiának, a váradi végvár kapitányának írott leveleiben lépten-nyomon építésre sürgető, buzdító sorokat találunk. „Az Váradban való épületeket, az ár-

kának ásását s béleltetését felette szorgalmasan continuáltad, restnek semmi istenes, hasznos dologban ne tanáltassál.” Másutt ismét: „Az székelyhídi s mind az váradí épületeket igen-igen szorgalmasan kell continuálni”. Ugyanekkor Gyulafehérvárt az országgyűlésnek csináltatott „egy nagy öreg palotát”, – mint Szalárdi írja, – továbbá „a fejedelemasszony számára gyönyörűséges házakat építtetett vala” az egyik bástyára, melynek meredek töltése „különbnél különb szép szőlőkkel s barackfákkal beültetett... alatta pedig a térje gyönyörűséges virágos kert formájában építetve volna”. A világi építkezéseknél még nagyobb gondja volt a templomokra, azoknak díszítésére, harangokkal, egyházi edényekkel és könyvekkel való felszerelésére. Még arra is gondolt, hogy a török uralom alatt sínylődő magyar eklézsiákat magyar könyvekkel lássa el. Törekvéseiben hű segítőtársa volt Lorántffy Zsuzsánna, aki azokat a sorokat, melyeket végrendeletében házanépéről írt, joggal mondhatta az egész országról: „építő és nem pusztító anyja voltam én, látják és jól tudják azt mindenek”.

Az építtető mecénás mellett lassanként kifejlődött az építész mecénás. A XVI–XVII. században többen voltak, akik váraik, kastélyaik építkezését irányították. Maga Rákóczi György is szigorú bírálatokkal ellenőrizte építkezéseit. Például a sárospataki kastélynál kifogásolta a szobák elhelyezését, beosztását. Megjegyzi, hogy az egyik terem boltozása „nem szép forma”. A munkácsi vár építkezéseivel kapcsolatban pedig egy ízben azt írja, hogy az építész „az delineatiót (vagyis a tervrajzot) megküldte ugyan, de inkább tehetnénk az szemmel látott valóságról ítéletet”. Voltak főurak, akik külföldi egyetemeken tanulták az építészetet, mint például Bethlen Miklós, a kancellár, aki bethlenszentmiklósi kastélyának feliratában magát önérzetesen nevezi a kastély „architectus”-ának, vagyis építészenek. Ez a kastély a fejedelmi Erdély renaissance művészetének legszebb alkotása, amellyel Bethlen Miklós épp oly maradandó emléket állított magának, mint megfigyelésekben gazdag önéletrajzával.

BETHLEN GÁBOR és Rákóczi György felfogása – az erdélyi helyi viszonyokból fakadván – az erdélyi építkezéseknek és művészetpártolásnak hosszú időre egészséges irányt szabott. Hatásuk alatt patriarchális szellemű mecénáskodás fejlődött ki, melynek főcélja volt a templomról, iskoláról⁷, családi udvarházi-ról való gondoskodás. Nyugati viszonyokhoz mérten ez szerénynek látszik, de a helyi adott kereteket dúsán és gazdagon kitöltötte. Az ország szellemi és anyagi ereje nem folyt el gyökértelen alkotásokban, túlméretezett tervekben, hanem kézenfekvő gyakorlati célok művészi megvalósításában érvényesülhetett. Ennek a patriarchális szellemű, gyakorlatias felfogásnak köszönhető, hogy a nagy fejedelmi mecénások elhunytá után a művészetpártolás, mecénáskodás kisebb körökre osztódva és megsokszorozódva – tovább virult és pártfogásával még a legsúlyosabb időkben is életben tartotta a művészetet, szép, kedves alkotásokkal népesítette be az országot. A XVII. századi patriarchális mecénáskodásnak éppen egyik legvonzóbb sajátága, hogy abban mindenki részt vett, nagyok és kicsinyek, gazdagok és szegények egya-

⁷ Az iskola alapítványokra, az erdélyi mecénáskodásnak erre a nagyon fontos ágára itt nem térhetünk ki, csak utalunk arra, hogy a számtalan meleghangú alapítólevél, melyekben a főrangú és polgári adakozók aggódó szeretete a magyar ifjúság iránt és a műveltséget megbecsülő gondolkozásmódja nem egyszer megható módon nyilatkozik meg, az erdélyi lélek megismerésének egyik igen gazdag, de kiaknázatlan forrása.

ránt, ki-ki a maga tehetsége szerint. Másik, nem kevésbé alapvető sajátja a mély vallásos érzés, a komoly erkölcsi felfogás, mely át- meg áthat minden tevékenységet. Ezek a tulajdonságok az akkori erdélyi gondolkodás fundamentumai voltak, aminek felemelő megnyilatkozásait olvashatjuk az egykorú végrendeletekben, sírfeliratokban (iktári Bethlen István végrendelete 1646., Haller János kerelőszentpáli sírkövének felirata stb). Természetes, hogy ez a mély vallásos gondolkodás kifejeződött az építkezésben, művészetpártolásban is.

Ha valaki kastélyt emeltetett, az emléktáblán nemcsak saját tetteit, címeit örököltette meg, hanem Istenbe vetett bizodalmaról is tanúságot tett, mint Bethlen János, aki a bonyhai kastélyra azt íratta (1675), hogy „vízkórságtól, öregségtől gyötörtten, de reménységét Istenbe vetvén” építtette (hydropisi senioque languens spe tamen in Deo sita). A bethleni Bethlen-család egy másik kiváló tagja, Ferenc, keresdi kastélyát hasonlóképpen melegen zengő szavakkal ajánlotta Isten kegyelmébe: „Legyen a szent Isten e háznak oltalma, ellensége ellen győzhetlen Bethlen vára, minden veszedelmét fordítsa áldásra, az benne lakóknak bőséges hasznokra”. Az egyszerű falusi magyar és székely házak felirataiban ugyanez az erős és alázatos hit szólal meg, az újra és újra ismétlődő szavak: „Isten segedelméből építette...” szünni nem akaró, hálaadó zsolozsmaként hangzanak. Gyakoriak az épületeken az életbölcsest tartalmazó vagy erkölcsi jelmondatok is. „Honesti fama aeternum patrimonium” (1648) olvashatjuk a keresdi kastély kápolnaajtáján, a bolyai kastélyon pedig a családi tűzhely mélységes szeretetéről tanúskodó tömör jelmondatot: „Huic vivo huic morior cetero curo nihil” (1791). Az erdélyi gondolkodásra nem kevésbé jellemző vonás, hogy az építési feliratok, legyenek azok akár díszes kastélyon, akár falusi faházon, mindig feljegyzik, hogy a ház ura feleségével együtt építette családi hajlékukat. A kúria, a családi ház szeretete egyben bőséges lehetőségeket adott a művészetpártolásra a lakosság minden rétegében. Közismert, hogy az erdélyi magyarság kúriáit, illetőleg falusi házait mily gonddal, szeretettel és mennyi ízléssel, művészi érzékkel ékesítette (faragott kapuk, tornácok, házhomlokzatok stb.), azokban mennyi művészi berendezési tárgyat halmozott fel.

A vallásos buzgalom természetesen még nagyobb erővel mutatkozott meg a templomépítkezésekben. A falusi templomok jórésze most is földesúri áldozatkészésből épült, mint a középkorban. A változás csak annyi, hogy most a templom-építő főrangúak között igen sok asszony szerepel, akik részben férjeikkel együtt tevékenykedtek, részben önállóan építkeztek, mint Thoroczkai Judith, Serédi Zsófia, Bornemissza Kata, Keserü Zsófia stb.⁸ Közülük Bethlen Kata emelkedik ki. Ő építtette a fogarasi református templomot oly nagy gonddal és szeretettel, hogy ma is elmondhatjuk róla saját szavaival: „Valaki megnézi; mindennek egész contentuma vagyon benne”. Bethlen Kata mély hivatástudatát, tettvágyát ismét saját szavaival jellemezhetjük a legjobban, azokkal a sorokkal, amelyeket akkor írt, amidőn a fogarasi eklézsia női mivoltát kicsinylette: „Bizonyos, hogy én főkurátor nem

⁸ Az asszonyok az irodalom pártfogásában is részt vettek. Már 1526-ban Nyujtódi András ferences szerzetes „szerető húga”, Nyujtódi Judit, tövisi begina számára fordította le az ószövetségi Judit könyvét, hogy „ne lennél az te celládban az te szentednek könyve nélkül”. Egy századdal később Kolosi Török István Bethlen Ferencné Kemény Katának ajánlotta „Az Asszonyi Nemnek Nemességéről, méltóságáról és ditsiretiről szóló Rythmusok”-at (1633 körül). 1669-ben pedig Nadányi János Bornemissza Anna fejedelemasszony parancsára fordította le Mizald Antal latin kertészeti munkáját: „Kerti dolgoknak leírása” címmel.

vagyok.... de reám is bízott.... ez az elementáris erő, amely nélkül semmiféle téren e világon alkotni, tenni nem lehet”.

Olyan helyeken, ahol tehetős földesúri pártfogó nem volt, az egyházközségek önjelöltjeikből építkeztek, szegénységükhöz mérten gyakran fából is. Megegett az is, hogy egy fatemplomocska anyagát kegyes adományokból szálszálanként gyűjtötték össze, de erős akaratú, kitartással – mégis építkeztek. 1792-ben az iszlói unitárius egyház a magyarosi reformátusoktól kért templomépítésre szálafákat, „mint-hogy.... kegyelmeket... megáldotta az Úr hasznos, szálas erdővel, bőséges, sugár fákkal... kérjük, hogy az Isten házához mutatni szokott jótéteményeket ne vonják meg tőlünk is, hanem annak számára néhány gerendának és szarufának való fákat adni ne terheltessenek”. Ugyancsak az iszlói templom építésével kapcsolatban írta Belényesi György, hogy „magam is egy pár fát jó szívvel adok...” és ha a fák elegendők nem lennének „Torboszlóban is jó szívvel elmegyek s szép kéresemre tudom ott is lehet nyerni valamit”. Gyakran egy-egy pap akaratereje és áldozatkészége helyettesítette a pártfogót. Ferenczi György gyergyószentmiklósi plébános például még a moldvai magyarokra is gondolt. Nemez (Neamt) városában egy haranglábat csináltatott 1633-ban „magam pénzéből”. Gyergyószentmiklóson pedig fakápolnát építtetett, a cinterem bástyát rendbe hozatta, ezeket is részben saját költségén, részben, mint egyszerűen megjegyzi: „a többit kudultuk” (1642).

A templom illő felszerelésében, díszítésében a földesúri pártfogók és az egyháztagok egyaránt buzgón részt vettek, olykor együttesen, olykor egyénekenként. A magyargyerőmonostori templom kerítésfalát Kabos Ferenc építtette feleségével „Istenről vőt javaiból Istenéhez való szeretetből” (1734). A tancsi szószerket Földváry Ferenc gróf hasonlóképpen „Istenhez való forró szerelméből” (fervente in Deum amore) faragtatta 1758-ban Sipos Dáviddal. A magyarvalkói gyönyörű szószerket viszont Valkai Miklós és az eklézsia együttesen csináltatta 1722-ben. A feltorjai református templom bejáró tornácán meg ezt olvashatjuk: „Építetett ezen kis Tzinterem Isten Ditsőségére Bartók Mihály és Ferentz Industriájokból” (1770). A templomékesítés szép munkájából az ifjúság is részt kért magának. A nyárádszentimrei templom egyik karzatát a falusi leányok festették meg, amiről a felirat így emlékezik meg: „Ezt az ifi leányok írták (vagyis festették) magok jövődöbeli emlékezetére”. Még kedvesebb a vistai templom szépen festett, virágos legénykarzatának felirata, mely így hangzik: „Anno Domini 1699. Az Isten házának ékeségére az legények csináltatták Istenhez való jó indulattyokból”.⁹

Az erdélyi templomok minden zugában, kapukon, faragott szószerkeken, festett mennyezeteken, padokon és a régi egyházi edényeken, gyönyörű hímzéseken a tehetős és kevésbé tehetős, főrangú és földműves, de egyaránt buzgó mecénások neveinek légiója olvasható, akik áldozatkészégükkel egy-egy kicsiny falusi templomot a művészi szépségek tárházává alakították (Vista, Magyarvalkó, Magyargyerőmonostor, Keszü, Tancs, Sepsikálnok, stb.). A régi pártfogók lelkes gondoskodása, meleg szeretete érezhető egy-egy virágdíszes templombelsőben.

⁹ Hasonló jelenségek nem hiányoznak a művelődés egyéb terein sem. A könyvpártoló és könyvet író fejedelmek, főurak, papok és professzorok mellett hallunk egy kolozsmezei malommesterről, akinek kérésére Szentmártoni Bodó János unitárius pap hosszú költeményt írt „Az Áts Mesterek ditsireti” (1647) címen.

A MECÉNÁSOK különböző rétegeit, a főrangúakat a földművesektől, a fejedelmet a vistai legényektől nagy távolság választja el. De törekvéseik hasonlósága, tevékenységük eredményei mégis összekapcsolják őket. Egy jól megépített hatalmas várkastély, vagy egy szépen kifestett virágos karzat egyaránt művészi alkotások, melyek létüket egyaránt pártfogóiknak, mecénásaiknak köszönhetik. A régi erdélyi kultúra ereje és mélysége abban rejlik, hogy nem szorítkozott egy rétegre, egy társadalmi osztályra, hanem fejedelemtől földművesig mindenkit áthatott, abban mindenki részt vett tehetsége és körülményei szerint. Így alakulhatott ki közös lélekből, közös munkával az egységes erdélyi művészet, mely kastélyokban és falusi házakban egyaránt otthonos volt.

BALOGH JOLÁN